

СЕМІОЛОГІЯ ІНФОРМАЦІЇ: ОНТОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ Ю.Ю. Полулях

кандидат філософських наук,

доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Луганського державного інституту культури і мистецтв

У статті аналізується специфіка прояву феномену інформації у знаковій формі буття. Розглядається проблема існування сучасної семіосфери як віртуального середовища, визначеного ґене-зою інформаційної цивілізації. Формулюються онтологічні особливості семіологічної інформації, яка постає як структурний елемент репрезентаменів семіозису.

Ключові слова: буття, віртуальність, знак, інформація, семіосфера.

Поняття «інформація» дотепер представляє із себе дискусійне поняття, не дивлячись на давню й концептуальну традицію його використання в рамках кібернетики, логічної семантики та семіотики. Актуальність семіологічно-онтологічного аналізу проблеми інформації полягає, в першу чергу, в тому, що існує безліч визначень інформації, які використовуються як еквіваленти понять «значення», «смысл», «знання» тощо. Це, в свою чергу, призводить до синкретичного й еkleктичного аналізу проблем, пов'язаних з інформаційними структурами суцього.

Проблематика семіотичної форми прояву інформації є досить складною. З одного боку, вона є онтологічною проблемою: треба виявити, що таке інформація й як вона маніфестується у формах буття. З іншого боку, вона є семіологічною проблемою: сучасна семіосфера характеризується фундаментальним поширенням інформаційних технологій та їх використанням у площині породження значень й цінностей. Взагалі проблема тут виникає тому, що становлення інформаційного суспільства (особливо у техногенному аспекті), призводить до інформаційної інтерпретації буття, яка є досить поширеною в сучасній науковій (й природознавчій, й гуманітарній) думці. Концептуалізація буття як єдності інформації, керування й комунікації продовжує визначати сприйняття смислових структур людського існування, незважаючи на те, що кібернетична парадигма вже вийшла з моди. Інформатизація суспільного буття ще більш зробила наочною проблему симуляції й симулякрів, яка постає як модифікація проблеми віртуальності. Н. Кетрін Хейлз досить влучно зауважує: «Віртуальність – це культурне сприйняття того, що матеріальні об'єкти наскрізь пронизані інформаційними структурами» [12, 36]. Зрозуміло, що таке сприйняття пов'язане із сучасним суспільним буттям: «Життя сучасної людини дедалі *віртуалізується*. Причому можна говори-

ти про два значення цього слова і, відповідно, про дві тенденції соціальних перетворень – віртуалізацію соціальної реальності та поширення «віртуальних» технологій і Інтернету» [10, 1].

Однак виникає певна проблема, яка позначена метафізичними спробами визнати інформацію як основу суспільного буття або як саме буття. Наприклад, Б.Потятиник, спираючись на ідеї структуралістів й постструктуралістів про світ як текстуальну стратегію, постулює інформацію як фундаментальний принцип буття, розвиток якої встановлює усе різноманіття всесвіту від фізичних до культурних систем. Людина в цьому розвитку інформації є елементом, одним із багатьох, лише каналом трансляції або навіть побічною структурою становлення інформаційного буття: «роль людини у розвитку високоорганізованих інформаційних процесів стає похідною, другорядною і навіть тимчасовою (матеріал, біомаса, через яку «проростає» текст, якою семіотична система упродовж певного часу маніпулює, як своїм інструментом)» [7, 192]. Роль людини у сучасному суспільстві – бути елементом семіосфери, технологічного рівня обміну інформацією. Антропоцентризм витісняється семіоцентризмом [там само]. Тут інформаційні технології, які є ґрунтом для існування інформаційного суспільства, сприймаються як знаряддя, а ці знаряддя, з точки зору інформації, є тотожними усякій речі, що транслює інформацію. Тобто кожен об'єкт у світі є знаряддям передачі інформації, а саме – сигналом або знаком.

На противагу цій точки зору, існує погляд на інформаційну цивілізацію як на розвиток духовних здатностей людини, як на закономірний розвиток антропології інформації. Віртуальність інформаційного суспільства пов'язується в першу чергу зі змінами у світогляді, породженими розвитком комп'ютерних технологій. Цей розвиток створює значення, які пос-

тають як певні інформаційні цінності та смисли й змінюють знакові стратегії взаємодії людей: «віртуалізація соціальної реальності, яка обумовлена як економічними, так і соціокультурними чинниками, змінює сам характер повсякденної комунікації – так само як змінюється, деконструюється та децентрується суб'єкт комунікації» [11, 3]. Антропогенний підхід має змінити техногенний й вивести інформаційну цивілізацію на новий рівень існування. Це є наслідком того, що онтологія віртуальності заснована на семіотичних механізмах: «штучна реальність це лише одна з проєкцій природної віртуальності, яка проявляється завдяки діалогу природного і символічного» [1, 1], а «морфологію інформаційного суспільства визначає підвищення ролі знання і логічних знакових систем у здійсненні інформаційного обміну» [6, 12].

Отже, як ми бачимо, не зважаючи на різні погляди на причини генези інформаційного суспільства й його форми, інформатизація світу розглядається як його семіотизація. Віртуалізація постає як продовження процесу об'єктивації світу в уявленні людей через знаки, символи, образи: «Особливістю віртуальності інформаційної цивілізації є ставка на образ, на імідж, де віртуальний світ – це світ образів» [9, 1].

Єдиний погляд на віртуальність інформаційного суспільства як світ знаків (семіосферу), призводить до ототожнення понять «інформація» й «знання», «значення», «смысл», «цінність». Якщо звернутися безпосередньо до семіотичних праць, то можливо побачити, що на початку ХХ сторіччя у фундаторів семіотики Ч. Пірса й Ф. Соссюра не існувало потреби у використанні поняття інформації, але вже після середини ХХ сторіччя у працях нових фундаторів семіотики (Р. Барт, У. Еко, Ю. Лотман тощо) «інформація» використовується як еквівалент «значення». Зрозуміло, що це пов'язано з розвитком теорії комунікації й кібернетики. Однак, розгляд інформації як основи буття знаку призводить до того, що, поперше, зі структури знаку зникає реальний об'єкт (У. Еко стверджує, що для семіотики важлива лише співвідношення «знак – значення» [14, 50-51], де значення – модифікація інформації у людиновимірному світі, семіологічна інформація [14, 94]). По-друге, завдяки невизначеності поняття, інформація прив'язується до усякого об'єкту, є універсальною абстракцією, що призводить до того, що усякий об'єкт, який постає у свідомості людини, можливо вважати знаком – бо він несе інформацію для свідомості. По-третє, така метафізична універсалізація інформації нівелює різноманітність форм буття, а саме: навіть якщо інформація й є універсальною структурою, яка

належить до усіх об'єктів, то вона має мати релятивно-репрезентативний характер. Тобто, у кожній формі буття інформація як універсальна структура має виявляти себе відповідно до цієї форми. Семіосфера як одна із форм суспільного буття володіє інформаційним рівнем, але не зводиться до нього.

Якщо ми візьмемо теорію інформації як основу семіотики й не будемо звертати уваги на проблему об'єкту знаку (тобто проблему існування денотату), то ми будемо перебувати в ситуації, коли все, що володіє інформаційною структурою (а з погляду теорії інформації це весь Всесвіт) потенційно є для людини знаком. І тоді всі навколо стане нескінченним семіозисом, світом симуляції, у якому не можна вірити навіть власним відчуттям. Але ми їмо дійсний хліб, а не намальований, і віз не виходить із наших ротів. Якщо об'єкт зникає із семіотики, це значить, що із семіотики зникає онтологія, а якщо онтологія зникає, то ми перетворюємо семіотичні погляди на еkleктичну мішанину ідей, для якої всі що завгодно є знаком на основі яких завгодно критеріїв, тому що все несе в собі інформацію й може бути визначене як процес означування. А це зовсім не пояснить, ні що таке інформація, ні що таке означування.

Значень поняття інформації існує безліч: «повідомлення, інформування про положення справ, відомості про що-небудь, що передаються людьми; зменшувана, знята в результаті отримання повідомлень невизначеність; повідомлення, нерозривно пов'язане з управлінням, сигнали в єдності синтаксичних, семантичних та прагматичних характеристик; передача, віддзеркалення різноманітності в будь-яких процесах та об'єктах» [8, 13-14]. В цілому, як указує В. Гухман, інформація в основному розуміється: 1) як *міра*: (по)знання, обмеження різноманітності, організованості систем, їх передбачуваності, знятої досвідом (пізнанням) невизначеності, використовуваної визначеності, складності структур, заперечення ентропії, вірогідності вибору, організованості віддзеркалення; 2) як *передача*: різноманітності, змін; 3) як *властивість*: матерії, віддзеркалення, поля; 4) як *відношення*: комунікації та зв'язку, віддзеркалення [3, 104-105]. При цьому для інформаційної структури об'єкту важлива його різноманітність (кількість можливостей, що відрізняють один від одного стани об'єкта) [3, 164].

Існуючі підходи до визначення поняття інформації були свого часу розглянуті А. Урсулом. Поняття «інформації» дослідник пов'язує в першу чергу із шенонівським поняттям «кількість інформації», при якому максимальна вірогідність здійснення якоїсь події рівна 1, мінімальна 0, а вірогідність здійснення події

знаходиться між 1 та 0. А. Урсул вказує на малу область застосування поняття інформації як зняття невизначеності, перетворення можливостей на дійсність, при якому не враховується, наприклад, перетворення випадковостей на необхідність. Так само не можна тут розглядати співвідношення дійсних елементів по відношенню один до одного (наприклад, топологічні комплекси). Тому інформацію А. Урсул пропонує розуміти швидше як зняту тотожність (яка є невизначеністю без зв'язку з випадковістю та можливістю) [8, 20-23; 11, 80-82]. Це зняту тотожність можна розуміти як різноманітність можливостей (багатоаспектності) об'єктів, інформація – «це різноманітність, яку один об'єкт містить про інший, це взаємна, відносна різноманітність» [11, 153].

Намагаючись проаналізувати поняття інформації із семіотичної точки зору, І. Грішкін виділяє три аспекти в дослідженні поняття інформації: 1) структурно-синтаксичний (кібернетичні аспекти інформації); 2) логіко-семантичний (аспекти змісту, смислу інформації); 3) прагматичний (аспекти цінності, корисності, ефективності інформації) [2, 15-136]. І. Грішкін помічає, що в першому випадку предметною областю є «дослідження синтаксичної функції матеріальних носіїв інформації (сигналів, знаків тощо)» [2, 30]. У другому основною проблемою стає з'єднання «логіко-семантичних засобів експлікації з математичним підходом» [2, 90]. У третьому важлива експлікація «суті прагматичного віддзеркалення, обґрунтування активного характеру віддзеркалення, його нерозривного зв'язку із практикою» [2, 134-135]. Сам дослідник намагається об'єднати ці аспекти, трактуючи інформацію як кібернетико-семіотичний феномен у єдності семантичного, синтаксичного та прагматичного аспектів у контексті визначення систем самоорганізації: «Інформаційний процес є таке віддзеркалення системами структури внутрішнього та зовнішнього середовища, результат якого використовується ними для збереження своєї якісної визначеності та розвитку» [2, 159].

Отже, спираючись на дослідників, можливо вважати, що для інформації як такої (в абстракції) сутністю є певне (спів)відношення станів об'єкту щодо самого себе та навколишнього середовища, що виступає як міра можливості вибору, впорядкована структура (той або інший стан) об'єкту, яка передається в сигналах іншим об'єктам (взаємодія елементів об'єкту з елементами іншого об'єкту), впливаючи на них. Виходячи саме з такої характеристики інформації, розглянемо послідовно основні форми буття та прояв структури інформації у цих формах.

1) Якщо ми беремо буття як таке, то ми не можемо говорити про інформацію в такому бутті. Буття як таке, буття-в-собі, має лише себе. В чистому бутті є лише буття, а, отже, це певне ніщо, бо тут не існує різниці, яка б дозволила відрізнити буття від інобуття, того, що не є чисте буття. Буття-в-собі для нас є ніщо, а, отже, це ніщо й для інформації, тобто в чистому бутті інформація відсутня. Саме вже це дозволяє говорити про те, що інформація не є основою світу. Основою є буття, а буття як таке не знає інформації.

2) Взятє як буття-в-собі, буття постає як буття, яке володіє лише буттям, а, отже, таке буття-в-собі постає як буття-для-себе. Це буття-для-себе є перша різниця в бутті, є інобуття буття, бо буття-для-себе відрізняється від буття-в-собі. Буття-для-себе є початок руху буття в інобутті, а, отже, перед нами перша взаємодія й, певним чином, можливість інформації. Можливість саме тому, що буття-для-себе є взагалі стан можливості, стан діалектики буття й інобуття, а саме – чисте становлення.

3) Становлення, взятє як певне буття-в-собі (воно взагалі постає як перша форма даності буття-в-собі-в-іншому), є можливість, але ця можливість, яка береться як цілісність, як буття-для-себе, володіє різницею між буттям-в-собі й буттям-для-себе, бо як буття-в-собі становлення є лише можливість, а як буття-для-себе становлення є те, що певним чином існує, навіть існує як можливість, а, отже, ж чимось реальним. Тут інформація ще розчинена у можливості, тому що й можливість й реальність постають не у виді конкретних об'єктів, а як певні стани єдиного процесу становлення.

4) Перший прояв єдності станів становлення (й перший прояв чистого буття в інобутті) є *дискретність* – полягання моментів можливого й реального як переривчатих: можливість стає реальністю, реальність стає можливістю тощо. Дискретність тут береться не як конкретна дискретність об'єктів (атомів, молекул, речей тощо), а як принцип, який виникає у становленні як структура самого становлення й його полягання в собі. Дискретність становлення – це позаположення усякого елемента буття іншим елементам буття, це – чисте буття-поза-себе-в-інобутті, або хаос [4, 77-86; 13, 48-60]. Й тут інформація існує на рівні можливості, бо у хаосі не має чітко сформованих структур, які могли б сприяти створенню навіть аттракторів дисипативних систем, які б надали можливості взаємодії елементів буття й, як наслідок, передачі інформації, тобто її існуванню.

5) Буття-поза-себе, взятє як цілісність, стає цілісною формою дискретності становлення, цілісним хаосом. Першим проявом та-

кого буття є фізична форма буття – космос [4, 91-102; 5, 65-68; 13, 61-73]. Саме тут ми можемо починати говорити про інформацію, бо формування стійких систем взаємодії фізичних елементів неможливо без міри як діалектичної, так й інформаційної. Фізична інформація є інформація частини й цілого, а саме: інформація будується у взаємовідносинах частин системи, й це характерно для усіх фізичних систем. Тут інформація невіддільна від елементів й взагалі представляє собою вплив елементу на елемент, бо різноманітність фізичних систем є різноманітність елементів цієї системи. Й саме тому інформації не існує до цієї стадії: в розгортанні від чистого буття до хаосу не існує стійких структур взаємодії, становлення тут являє собою чисту випадковість, де немає стійких елементів буття, між якими могла би виникати інформація.

6) Буття-поза-себе як цілісне є формування стійких способів буття-в-інобутті (для інформації це означає формування аттракторів інформаційного обміну). Фізична форма буття є лише першою в формуванні ряду таких стійких, що протистоять випадковості хаосу, форм становлення. Цілісність буття-поза-себе створює організацію дискретності в єдність не лише через зовнішні причини єднання, але й через зовнішні, й така форма буття виступає як органічна – біокосмос [4, 111-114; 5, 68-71; 13, 74-83]. На рівні біокосмосу інформація, певним чином, відділяється від елементів буття, але вона ще пов'язана з ними, а саме так, що стає аналогом впливу елементів на елемент, тобто носієм, який є динамічним виразом різноманітності елементів. Тобто елемент буття починає передавати інформацію не сам, а своєю стороною, яка призначена для вираження міри різноманітності цього елементу. Інформація тут є не лише частина, з якого складається ціле (як в фізичній формі буття), а частина, у якій виражає себе ціле.

7) Наступною стійкою формою становлення є сенсуальна форма буття, яка також належить до біокосмосу, але досить чітко відрізняється від органічної форми [5, 71-73; 13, 84-89]. Як й в органічній формі, інформація в сенсуальній формі передається за допомогою носіїв, але, на відміну від органічних елементів буття, сенсуальні елементи буття можуть використовувати в якості носіїв не лише свої спеціальні сторони, але й певним чином штучно створені носії. Дослідження із зоосеміотики дозволяють говорити про те, що тварини володіють зачатками конвенційних систем комунікації, в тому числі й зачатками створення штучних сигналів. Взагалі, носій інформації тут ще чітко пов'язаний з елементами буття, бо штучні сигнали створюються із безпосереднього навколишнього середовища тварин без

зміни форми матеріалу, який використовується для сигналу.

8) Ноетична форма буття (пневмобіокосмос), що є наступною формою становлення [4, 114-127; 5, 74-89; 13, 94-96], є формою буття, яке дає себе не лише як ціле, яке не зводиться до частин, але й як ціле, яке в інобутті виражає само себе для себе через себе. Мислення як чистий вираз цієї форми становить базис свідомості й самосвідомості, формуючи суб'єктивні (особистісні) й інтерсуб'єктивні (суспільні й культурні) шари ноетичних елементів буття. Взагалі в цій формі використовуються одночасно усі три види інформації (фізична, органічна й сенсуальна), що призводить до комбінацій виробництва сигналів й взагалі різноманітності сигналів. Носії інформації на рівні ноетичної форми буття самі постають як елементи буття. Але якщо в ситуації фізичної інформації елементи буття є носіями своєї інформації, то в ноетичній інформації носії інформації стають елементами свого буття – семіологічної інформації. При цьому семіологічна інформація має зв'язок (часто у знятому виді) із інформацією інших форм буття, бо інформація як така завжди є структурою міри різноманітності елементів буття. Ціле неможливо без своїх частин, а в семіологічній інформації як носіях різноманітності ноетичних елементів буття ціле присутнє таким чином, що об'єднує структурні особливості даності інформації в різних формах буття. Єдність усіх видів інформації в знятому виді у конкретних носіях інформації ноетичної форми буття є автономія репрезентаменів як інформаційних одиниць (носіїв) знакового буття.

Поняття репрезентамену означає знаковий, певну матеріальну (від «матеріал») форму, у якій розкривають себе знакові відношення. В репрезентамені фізична інформація дає себе в ноетичній формі буття як принцип упорядкованості матеріалу, із якого складений репрезентамен, органічна – як принцип аналогу, подібності між репрезентаменом й його денотатами, а сенсуальна – як принцип релятивності, відношення репрезентамену до ситуації використання. В знакових ситуаціях окрім репрезентаменів виявляють себе денотати й інтерпретанти, в яких дають себе інші закономірності ноетичної форми буття. Єдність репрезентамену, денотату й інтерпретанту є семіозис, а саме динаміка значення – а не інформації. Семіологічна інформація – це інформація репрезентаменів, а не знаків, текстів, знакових систем. Онтологічно це означає, що інформація є навіть не основою, а структурою буття знаку лише з боку організації матеріалу, в якому виражає себе значення, дане в семіозисі. Значення, яке через семіозис ми отримуємо в репрезентамені, не є інформацією, бо

інформація тут як раз є структурою репрезентативних. Значення володіє певною структурою – це означає, що у значення є інформація, або система репрезентативних, у якій, за посередництвом семіозису, значення себе дає. Семіологічна інформація – це міра можливості вибору

значення. Лише таке визначення інформації як структури семіосфери дозволить говорити про інформацію в семіотичному сенсі, не плутаючи її зі значеннями, смислами, цінностями, знаннями.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Горячківська Г.М.* Антропологічний вимір віртуальної реальності: автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.04 / Г.М. Горячківська. – Х., 2007. – 22 с.
2. *Гришкін І.І.* Поняття інформації / І.І. Гришкін. – М.: Наука, 1973. – 232 с.
3. *Гухман В.Б.* Философская сущность информационного подхода: дис. ... д-ра филос. наук: 09.00.08 / Гухман Владимир Борисович. – Тверь-Москва, 2001. – 402 с.
4. *Левин И.* Сочинения / И. Левин; ред. Е.С. Курбатова. – Т.1. – М.: Радикс, 1994. – 408 с.
5. *Лосев А.Ф.* Философия имени / А.Ф. Лосев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 272 с.
6. *Мартинюк С.Є.* Генезис інформаційної цивілізації: автореф. дис. канд. філософ. наук : 09.00.03 / С.Є. Мартинюк. – Запоріжжя, 2001. – 21 с.
7. *Потятиник Б.В.* Медіа: ключі до розуміння / Б.В. Потятиник. – Львів: ПАІС, 2004. – 312 с. – (Серія: Медіакритика).
8. *Пушкін В.Г., Урсул А.Д.* Информатика, кибернетика, интеллект. Философские очерки / В.Г. Пушкин, А.Д.Урсул. – Кишинёв: Штиинца, 1989. – 290 с.
9. *Смерічевський Е.Ф.* Інформаційна цивілізація: проблема вітуальної реальності у суспільному розвитку: автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03 / Е.Ф. Смерічевський. – Донецьк, 2002. – 23 с.
10. *Сотнікова О.О.* Гра та комунікація в соціальній віртуальній реальності: автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.03 / О.О. Сотнікова – Х., 2005. – 22 с.
11. *Урсул А.Д.* Информатика / А.Д. Урсул. – М.: Наука, 1971. – 296 с.
12. *Хейлз Кетрін Н.* Як ми стали постлюдством: Віртуальні тіла в кібернетиці, літературі та інформатиці / Кетрін Н. Хейлз; Пер. укр. Є.Т. Марічева. – К.: Ніка-Центр, 2002. – 430 с. – (Зміна парадигми).
13. *Шмаков В.* Закон синархии. Учение о двойственной иерархии монад и множеств / В. Шмаков. – К.: София, 1994. – 320 с.
14. *Эко У.* Отсутствующая структура. Введение в семиологию / Умберто Эко; Пер. с итал. В. Резник, А. Погоняйло. – СПб.: Symposium, 2004. – 544 с.

Стаття надійшла до редакції 25.05.2010 р.